

J I Ř Í P A V E L K A

MACHAROVA FILOZOFIE DĚJIN V CYKLU SVĚDOMÍM VĚKŮ

V době nástupu generace devadesátých let, která mnohem vehementněji než lumírovci navazovala kontakty s moderní evropskou kulturou, vyslovovala se česká poezie dosud z několika odlišných pozic k otázce vlastnictví. Tato otázka, permanentně pro českou veřejnost aktuální již od počátku národního obrození, byla nastolena v tvorbě starších básníků, zejména J. Nerudy (Zpěvy páteční, posmrtně 1896, vydáno J. Vrchlickým), J. V. Sládka (Selské písně a české znělky, 1890, České písně, 1892), S. Čecha (Písně otroka, 1895), A. Heyduka (Bohatýři, 1894) a E. Krásnohorské (Na živé struně, 1895). Těžiště společensky nejzávažnějších problémů se však posouvá již od počátku osmdesátých let jiným směrem, aktuální se v tomto období stává otázka sociální, otázka koncepce českých dějin a také otázka státoprávní.

Tyto posuny se projeví také v oblasti oficiálního politického života. Vůdčí česká politická strana staročeků se v osmdesátých letech zkompromitovala natolik, že její činnost nemohla být chápána jako výraz národních snah. Této situace využili mladočeši. Např. v roce 1890 vystupují proti staročekům, kteří se zúčastnili vládou organizovaných česko-německých jednání o požadavcích německé buržoazie. Mladočeši agitačně využili negativních stránek návrhu na česko-německé vyrovnání, což jim mimo jiné dopomohlo k vítězství ve volbách v roce 1891 a k získání vedoucího místa v politickém táboře české buržoazie. Halasný nástup mladočeské strany, k jejímuž programu se přihlásili např. A. Heyduk a E. Krásnohorská, a její volební vítězství nesplnil očekávání. V politickém a společenském životě nejenže nedošlo k žádným podstatnějším změnám, ale naopak se ukázalo, že mladočeská strana v zásadě následuje neúspěšnou oportunní politiku staročeků. Veřejnost tak byla postupně připravována o léta živenou víru v možnost dosáhnout české státní samostatnosti diplomatickou cestou, aktivitou českých poslanců ve vídeňském parlamentě. Toto vystrízlivění zasáhlo ovšem celou oblast společenského a kulturního života, jeho výsledkem nebyl pouze rozchod s klamnými iluzemi, ale nejednou také pocit bezvýchodnosti ústící v negativismus, popř. v destruktivní nálady.¹

K obdobnému vývojovému posunu dochází i v jiných zemích evropského kontinentu, a to k posunu, který vyjádřil více či méně důsledný rozchod pokrokových složek společnosti s buržoazní politikou a morálkou, popř. i státem jako mocenskou institucí vládnoucí třídy. Tento trend, znamenáný novými uměleckými proudy, naturalismem, impresionismem, dekadencí, symbolismem aj., ovšem na druhé straně vytvořil specifické myšlenkové klima — nutil jednotlivce, aby se zabýval problémem základních lidských a společenských hodnot a aby si kladl otázku, zdali je možné řídit společnost na principu rozumu. V podstatě šlo o hledání nového vztahu člověka k současnosti a jejím prostřednictvím k dějinám. Evropská duchovní situace z konce devatenáctého století vzdáleně připomínala dobu po Velké francouzské revoluci, kdy ideály prvního velkého pokusu o uspořádání společnosti na principu „rovnosti, volnosti a bratrství“ byly utopeny v krvi občanské války.²

Politická a společenská krize českého národa v osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století, krize spojená s devalvací starých hodnot a ideálů, přerůstala v poznání, že mluvčím národa nemůže být politická strana, ale spíše básník, umělec.³ V tomto období dochází např. k značnému sblížení jazyka poezie a jazyka politických projevů; rétorické a patetické verše, básnické obraty i myšlenkové konstrukce častým užíváním a obměňováním přecházejí do publicistiky a politického žargonu. Bratření části české poezie a oficiální české politiky bylo stejně svědectvím úpadku poezie jako politické aktivity. Na druhé straně ovšem krach oficiální české politiky spolu s těžkopádnou byrokratickou mašinérií rakousko-uherské monarchie působil na vznik tzv. pokrokového hnutí⁴ a na aktivitu dělnického hnutí organizovaného sociálně demokratickou stranou.

Přijímání a hodnocení české politiky v osmdesátých a devadesátých letech, která se stala výrazem ekonomické stabilizace domácí buržoazie, bylo určeno neutěšenou sociální a hospodářskou situací země. Na scénu vstupuje „čtvrtý stav“, dělnictvo, jeho aktivita poznamenaná ideovou nezralostí a organizační nezkušeností ovšem nevytvořila kolektivisticky

¹ F. X. Šaldy hovoří o konci osmdesátých a začátku devadesátých let jako o době, kdy „staré bylo dávno dožito, odumíralo, ano odumřelo již, ale neodpadalo s větve života a bránilo tak rozpuku nového, které se nemohlo narodit“ (*Kritické projevy*, sv. 1. Soubor díla F. X. Šaldy, Praha, Melantrich 1949, s. 444).

² Ideové a programové zásady mladočeské politiky vyložil jeden z vůdců této strany J. Kaizl ve spisku *České myšlenky* (1895), polemicky reagujícím na Masarykovu knihu *Naše nynější krize* (1895); J. Kaizl zde „odmítl Masarykovo pojetí humanity a jeho kategorickou kritiku liberalismu“ (O. Urban, *Česká společnost 1848—1918*. Praha, Svoboda 1982, s. 445).

³ Na tuto poptávku nejlépe reagoval Sv. Čech, jehož básnická díla zaznamenala v době svého vzniku nejmasovější čtenářský ohlas a ve vztahu k dějinám novodobé české poezie zřejmě nejspontánnější čtenářskou reakci. Jeho sbírka *Písně otrocka*, datovaná dle roku 1895 (fakticky vyšla v říjnu 1894 v prvním a v prosinci téhož roku v druhém a třetím vydání), byla dokonce během čtyř let své existence zveřejněna v sedmadvaceti vydáních.

⁴ Představitelem pokrokového hnutí se stala první generace studentů české univerzity obnovené v roce 1882. Šlo v zásadě o stoupence levého křídla mladočechů, tlumočícího nacionální i sociální radikalismus maloburžoazních vrstev české společnosti.

orientované východisko z krizové situace. Pouze nejbystřejší duchové, jako např. J. Neruda, rozpoznali jeho potenciální sílu a historické perspektivy.

Závažnou bariéru, která stála v cestě politickému i literárnímu pokroku, představovalo nedostatečně rozvinuté historické vědomí, z jehož pozic by bylo možné zhodnotit regresivní složky české společnosti, posoudit vývojovou polaritu nikoli vzhledem k jinonárodnímu (tzn. německému) živilu, ale vzhledem k domácí společenské situaci. Interpretace tohoto komplexu problémů pomáhá nalézt vysvětlení, proč v daném období docházelo k příkrému rozporu mezi obrozeneckými ideály, které hájil např. nejvlivnější básník osmdesátých a devadesátých let S. Čech, a realitou, a proč tyto ideály objektivně dobové politické praxi spíše škodily, než prospívaly.

F. Palacký předložil v třetí čtvrtině devatenáctého století velkolepou koncepci českých dějin, avšak dějiny rozpracovává pouze do roku 1526. Tato koncepce zasáhla zásadním způsobem do vývoje českého historického vědomí a ovlivnila podstatně chápání starších českých dějin, obzvláště husitství. Napomohla také vzniku českého historického románu, rozhodujícím způsobem zasáhla do tvorby A. Jiráska, jehož zásluhou se do obecného povědomí prosadilo pojetí husitství jako hnutí širokých lidových mas. Platnost Palackého koncepce českých dějin se nicménějevila na konci devatenáctého století jako omezená, mimo jiné také proto, že ne nabízela klíč k současnosti.

Príslušníci tzv. Mladé Moravy, jejímž hlavním mluvčím se stává L. Čech, začínají již v osmdesátých letech ve svých literárněkritických pracích prosazovat novou koncepci umění — realismus.⁵ Jejich koncepcí, kterou dále v oblasti literární kritiky rozvíjeli H. G. Schauer a V. Mrštík a již aplikovala celá skupina autorů soustředěná kolem Herbenova Času, vyrůstala ze stejných zdrojů a společenských podnětů jako politické hnutí, do jehož čela se dostává T. G. Masaryk. Tato platforma nebyla ovšem natolik nosná a inspirující, aby mohla sjednotit mladou literární generaci devadesátých let. Takovou sílu neměl ani Manifest České moderny z roku 1895, koncipovaný J. S. Macharem a F. X. Saldou, ve kterém tato generace vyslovila poprvé svůj společenský a literární program.⁶ Obrozenecké ideály přestaly fungovat a věčné lidské hodnoty byly zpochybněny, proto tato generace byla nucena budovat od základu nejen svůj vztah k současnosti, ale také k dějinám.

Vůdčím zjevem mladé literární generace nastupující na konci osmdesátých a v první polovině devadesátých let a zčásti i jejím mluvčím se stal J. S. Machar. V rané tvorbě tohoto nekriticky obdivovaného i jednostranně zatracovaného autora, se shodou okolností nejvýrazněji prosadily pokrokové realistické tendence. J. S. Machar také jako jeden z prv-

⁵ Srov. Hýsek, M.: *Literární Morava v letech 1849—1885*. Praha, vyd. družstvo Moravsko-slezské revue 1911, s. 273—277; Machal, J.: *Boje o nové směry v české literatuře 1880—1890*. Praha, Jednota českých filologů 1926, s. 27—56. Nejedlý, Z.: *T. G. Masaryk*, sv. 1., část 2. Praha, Melantrich 1931, s. 120—185.

⁶ *Manifest české moderny* vychází 1. října 1895 v Rozhledech a podepisují jej O. Březina, A. Sova, V. Mrštík, F. V. Krejčí, K. Šlejhar, E. Körner, J. Pelcl, F. Soukup, J. Třebický a V. Choc.

ních ze své generace upozornil na nutnost nalézt ztracené historické perspektivy. Autor zaujal také značně rezervovaný postoj k dílu F. Palackého. Kritické stanovisko k Palackého koncepci české historie sdílel J. S. Machar již v devadesátých letech, zřetelně je však formuloval až na počátku dvacátého století: „A naši historici z povolání by se mohli trochu zas vrátiti k českým dějinám — budova Palackým vystavená volá po renovaci. Nejen fasád jest potřebí na ní, ale i jiných věcí. Základy, zdí i krovy.“⁷ K nejzajímavějším faktům Macharova básnického vývoje patří, že se sám snažil podat řešení tohoto „generačního“ úkolu, ovšem vzhledem k nástupu generace devadesátých let se značným časovým skluzem v devítisvazkovém básnickém cyklu Svědomím věků (1906—1926). Autor rozpracovával svou koncepci historického vývoje v době, kdy na scénu postupně vstoupil progresivní, anarchistický, popř. anarcho-komunistický přístup ke světu a dějinám, posléze přístup vitalistický a civilistní a konečně na počátku dvacátých let přístup reprezentovaný proletářskou poezií.

J. S. Machar, i když v jeho tvorbě lze rozlišit několik vyhraněných vývojových období, nemění se ve svých tvůrčích východiscích. Jeho vypjatý individualismus, který byl charakteristickým a zdá se jediným společným rysem generace devadesátých let a ostatně celého moderního umění, malířským impresionismem a francouzskými prokletými básníky počínaje, nedoznával podstatných změn. Individualismus sehrál kladnou roli v Macharově prvním vývojovém období (od prvotiny *Confiteor*, 1887, až po sbírku *Tristium Vindobonna I—XX*, 1893), kdy v lyrických „denících“ se sebeobrannou cynickou nadsázkou a bez skrupulí vynášel na světlo špinu, slabost a ubohost českých poměrů. Macharův individualismus byl však jiného rodu než aristokratický individualismus dekadentů.⁸ Tvořil pozadí pro jeho metodickou skepsi, která provázela celou jeho básnickou tvorbu. J. S. Machar ostře vystupuje proti společenským ideálům vůdčích politických stran, proti krátkozraké buržoazní politice, proti domácím žabomyším sporům a s nemenší vehemencí kritizuje také českou literaturu. Vzdává hold nedocenenému básnickému dílu J. Nerudy, kritizuje kosmopolitismus J. Vrchlického, myšlenkovou mělkost V. Háška, stejně jako vykřičené maloměšťácké vlastenectví dobové poezie.

J. S. Machar sice v tomto období nepředkládá jako J. Neruda pozitivní program ani nenalézá východisko ze společenské krize, v jeho díle však dosáhl hlas dobové nespokojenosti, hlas odporu a protestu proti českým poměrům nejvyššího stupně. Smyslem a cílem jeho individuální vzpoury nebylo budovat, ale bořit hodnoty a zákony starého, přežívajícího světa. J. S. Machar nicméně pomáhal budovat základy tvorby nového typu a také „oduševňoval a vedl na nové cesty i mládež jako nikdo jiný“.⁹ Jeho politická lyrika negovala popisně oslavné vlastenectví, neboť obhájila společensko-kritickou funkci literatury, rozšířila oblast poetického o všední a tabuizovaná témata, přiblížila poezii hovorovému jazyku.

⁷ Machar, J. S.: *Českým životem. Procházky a pozorování*, Praha, G. Dubský 1920, s. 115—116.

⁸ Srov. Pešat, Z.: *Problém individualismu v Macharově rané poezii. Česká literatura*, 6, 1958, č. 3, s. 341—365.

⁹ Nejedlý, Z.: *O literatuře*. Praha, Československý spisovatel 1953, s. 624.

Velmi horlivě obhajoval Macharovu básnickou tvorbu v roce 1896 F. X. Šalda, a to v stati *Moderní poezie historická*, hodnotící sbírku 1893 až 1896 (1897). Sbíрка je zajímavá tím, že J. S. Machar se zde poprvé soustavněji věnoval historickým látkám se záměrem pochopit a vyložit dějiny. A za tento pokus se básníkovi dostalo svrchovaného ocenění. Podle Šaldova názoru se Macharova historická poezie ubírá novou, perspektivní cestou; na rozdíl od básníků, kteří nazírali minulost „příliš mytologicky, nebo na opačném extrému, skoro výlučně archeologicky a popisně“, J. S. Machar zvolil cestu psychologa-realisty: „Je nejvíce realistou, myslím ze všech básníků-historiků. Chytil ten šedý a plynulý tok života, ten pohyb jeho jakoby v přítomnosti. Ostatní básníci zachycovali spíše minulost v nehybných momentech, násilných zkratkách strnulých a idealisticky zhuštěných — on koupe se v jejím toku, v celé té intimní náladové vůni střízlivého denního ovzduší, podává i tu střízlivost a šed, již musili cítit a cítili i lidé historičtí.“¹⁰

F. X. Šalda nepochybně přecenil novátorství a uměleckou hodnotu Macharových historických básní ze sbírky 1893—1896, z nichž mnohé pak přešly do sbírky *Golgata* (1901). Jednu z nich (jde o báseň *Nero*) srovnává dokonce s nejlepší básní Verlainovou, s básní *Langueur* ze sbírky *Jadis et Naguère*, a báseň *Napoleon* považoval za natolik hlubokou, že „ódy Manzoniho, Lamartína i Huga jsou vedle toho rétorické tirády“.¹¹ Postihl však podstatu Macharova vztahu k životu a — na pozadí antických látek — k dějinám. J. S. Machar je podle Šaldova soudu — obdobně jak J. W. Goethe a F. Nietzsche — ve své podstatě „antický harmonickou svou duší, opilou sluncem, životem a krví“, je „antický i tím dusným fatalismem, který tvoří tmavý spodní proud knihy“.¹² V Macharově sbírce se silně projevilo také zklamání z českého politického a literárního života, který kriticky glosoval s odstupem daným svým pobytem ve Vídni (odchází sem po maturitě a jednoroční dobrovolné vojenské službě v roce 1889), a rozčarování z faktu, že Manifest České moderny nedokázal sjednotit mladou literární generaci.

Velkého ocenění se dostalo Macharově historické poezii také od S. K. Neumanna u příležitosti básnických padesátin v roce 1914. Argumentace je zde ovšem vedena z jiných pozic a navíc časový odstup od doby vzniku sbírky 1893—1896 již umožnil posoudit, do jakého historického kontextu J. S. Machar svou představu o antice začlenil. „Přes nebezpečí, které pro Machara jako básníka skrývalo se později v jeho úmyslu zbásnit cyklicky dějiny lidského ducha,“ praví se v Neumannově stati *Básník občan* (*Lidové noviny*, 22, 1914, č. 58), „byl to přece nejšťastnější okamžik v jeho vývoji, když básník sklonil se k dějinám a bezpochyby na popud úchvatného Nietzscheova Antikrista jal se studovati základní rozpor mezi světem antickým a křesťanským a jeho důsledky pro západní kulturu.“¹³

Ve sbírkách 1893—1896 a *Golgata* lze pozorovat básníkův vyhraněný zájem o silné jedince a jejich psychologii a zároveň jeho neochotu postih-

¹⁰ Šalda, F. X.: *O předpokladech a povaze tvorby*. Praha, Československý spisovatel 1978, s. 141.

¹¹ Tamtéž, s. 144.

¹² Tamtéž, s. 143.

¹³ Neumann, S. K.: *Rozumění umění*. Praha, Československý spisovatel 1978, s. 272.

nout společenské síly, které umožnily těmto silným jedincům prosadit se v dějinách. Macharův „aristokratismus“, jak zdůrazňuje Z. Pešat v třetím svazku akademických Dějin české literatury (1961), není nietzscheovského ražení, ale je aristokratismem moderního člověka uvědomujícího si a prosazujícího svou individualitu jako základní rozměr svého bytí. V daném období J. S. Machar vskutku neztracoval spolu s měšťákem a jeho kulturou také dav proletářů, ale naopak se sblížil „s dělnickým hnutím i s jeho stranou“.¹⁴ Ovšem pouze krátkodobě. Toto sblížení bylo spíše výsledkem šťastných okolností, výsledkem nahodilé situace, do níž se básník dostával, než jeho vnitřního, názorového vývoje. Dokládá to koncepce básnického cyklu, jehož první svazek V září helénského slunce vychází v roce 1906, a zejména autorův politický vývoj po vzniku Československé republiky.

Macharův protiměšťácký a protinacionalistický individualismus, který sehrál pozitivní úlohu v jeho rané básnické tvorbě, jevil se jako iniciativní ještě v době nástupu anarchisticky orientované generace buřičů. V následujících údobích však vzhledem k změnám v společenské realitě tuto schopnost postupně ztrácel, romantický kult silných, vůdčích osobností, které jsou s to ovlivňovat a vyjadřovat dějiny, začíná být vnímán jako anachronismus. Neperspektivnost dané orientace prosazující se v básnických sbírkách cyklu Svědomím věků pak jednoznačně potvrdí společenská praxe, zejména události první světové války a politické boje o společenské uspořádání nově vznikajících státních útvarů. Individualismus v této fázi básnickova vývoje přestává být účinným nástrojem břitké společenské kritiky, a naopak se stává regresivním momentem autorovy tvůrčí koncepce — nosným prvkem historického vývoje a současně principem, který obhazuje smysl lidských dějin. Lze sice přistoupit na stanovisko, podle něhož „mohutní básnický nástroj Macharův, až dorůstá schopnosti vystihnout tragiku poslání Kristova v ‚Golgatě‘ a tragédie velkých individualit historických, zmučených nedostatečností světa a neúměrností života svým žhavým duším, v knize ‚1893—1896‘, v ‚Září helénského slunce‘ a v ‚Jedu z Judey““.¹⁵ Současně je však třeba zdůraznit, že Macharova koncepce dějin se dostává do rozporu s historickým vývojem, nejednou také fakty odhalenými moderní historiografií, a ve svých důsledcích také s optimistickým obrozeneckým pojetím dějin a národa.

J. S. Machar v cyklu Svědomím věků staví na jeden z nejvyšších stupňů společenské hierarchie bojovníka-vojevůdce. V každé sbírce cyklu se vyskytují básně oslavující osobnosti vojevůdců a jejich hrdinské vojenské činy. Finále úvodní sbírky cyklu V září helénského slunce (1906) je např. věnováno Caesarovi, sbírka On (Roky a staletí II, sv. 8, 1921) dokonce jediné postavě, Napoleonovi; Napoleon je tématem také první básně osmého svazku cyklu ze sbírky Krůčky dějin (1926). Macharův výklad funkce armády a jeho obdiv k vojákům jsou podány v jeho vzpomínkové knize Pět roků v kasárnách (1927): „Armáda je bezpečím státu jak navenek, tak uvnitř. Spojenecké smlouvy, aliance, konvence jsou hledány a uzavírají

¹⁴ *Dějiny české literatury*, sv. 3. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961, s. 514.

¹⁵ Salda, F. X.: *Moderní literatura česká*. Praha, Grosman a Svoboda 1909, s. 59.

se jen s těmi státy, které mají dobré, spolehlivé vojsko. Rakousko žilo jen vojskem, když padlo vojsko, zhroutil se stát. Proto jsem byl a byli jsme v Rakousku antimilitaristy, totiž stáli jsme proti jeho instituci vojska, ačkoliv vojáky měl jsem rád.“¹⁶

Tuto skutečnost s jistou nadsázkou vyjádřil 28. února 1924 v Rudém právu J. Hora, který v té době stál na ideových pozicích revoluční, proletářské poezie: J. S. Macharovi, „právě tak jako Mommsenovi, imponoval tvrdý centralistický absolutismus silných individualit na římském trůnu, s veškerým jejich odporem k davu, proti demokracii a citovosti“.¹⁷ Tato myšlenková báze, v jejímž základu byla adorace toho, co tvořilo páteř rakouské monarchie, adorace vojáků, představuje také východisko Macharova přístupu k válce a společenskému násilí jako klíčovému problému české a také světové literatury dvacátého století.

V Macharově básnickém cyklu Svědomím věků se objevuje řada narmoze protichůdných přístupů k válce a společenskému násilí. Nalezne-me zde také báseň „Strumenti ciechi“ (Krůčky dějin, 8. sv., 1926) odsuzující z pozic prostého vojáka první světovou válku:

„Custoza, Magenta a Solferino!
Čech, Polák, Horvat, Slovinec a Rumun,
v kabátcích bílých, vojákové prostí,
tám bojovali za císaře pána
a prospěch přejasného rodu jeho.
Nástroje slepé... děti, jejichž domov
v jhu nevolnickém po svobodě vzdychal,
na cizí rozkaz, v službě cizích zájmů
šli škrtit svobodu a volnost jiných.“¹⁸

Je charakteristické, že názor na první světovou válku, bližící se válečné tvorbě S. K. Neumanna (sbírka Třicet zpěvů z rozvratu, 1918) a ojedinele i F. Šrámka (báseň Snad kdesi za Piavou), vyslovil J. S. Machar právě v básni, která vyjadřuje především jeho odmítavý, kritický postoj k rakousko-uherské monarchii, a nikoli v básni, jejíž námět tvoří postavení člověka, popř. národních celků ve válečné mašinérii.

J. S. Machar zachycoval válečné události, vzpoury, ale také revoluce povrchně realisticky, tzn. se vši naturalistickou drastičností, aniž je dával do historických souvislostí. Jako by tyto události představovaly triviální, přirozenou součást společenského života, kterou nelze v zásadě vymýtit, takže o smyslu a poslání těchto krveprolití je zbytečné uvažovat. Za této situace ovšem stěží může být ve svém cyklu soudcem historie, „svědomím věků“. Macharův lyrický hrdina, který v osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století prožívá ztrátu společenských ideálů, nenachází historickou perspektivu ani v prvních desetiletích dvacátého století, a proto také ve vztahu k historii může vyslovovat pouze svou skepsi, své rozčarování. J. S. Machar často suchým reportážním způsobem zrna-

¹⁶ Machar, J. S.: *Pět roků v kasárnách*. Macharovy spisy, sv. 45. Praha, Aventinum 1927, s. 118.

¹⁷ Hora, J.: *Poezie a život*. Dílo J. Hory, sv. 15, Praha, Československý spisovatel 1959, s. 212.

¹⁸ Machar, J. S.: *Krůčky dějin*. Svědomím věků, sv. 8. Praha, Šolc a Šimáček 1926, s. 82.

menává minulé děje. Námětem desítek jeho básní není nic jiného než popis bitev a válečných masakrů. Příznačné pro tuto orientaci jsou např. básně *Krajina Asijská*, *Skytové* (V záři helénského slunce, 1. sv., 1906), *Krajina palestinská*, *Provence* (Barbaři, 3. sv., 1911), *Zátiší*, *Selská rebelie* (Apoštolové, 5. sv., 1911). Závěrečný, devátý svazek cyklu, sbírka *Kam to spěje?* (1926), dokládá např. v básni *Konec světa*, že J. S. Machar v zásadě nezměnil svůj anarchistický a negativistický názor na dějiny, ale napopak jej vyhrotil.¹⁹

V tomto kontextu vykládá J. S. Machar také své pojetí revoluce. V šestém svazku cyklu *Svědomím věků*, věnovaném Velké francouzské revoluci, v básni *Danton II* objasňuje její mechanismy: „A je to věčný zákon: Revoluce / začíná každá hrstkou apoštolů, / již podlehnou, a končí sborem kněží, / již zradí ji.“²⁰ V básni *Marat*, zařazené do téhož svazku cyklu, se snaží identifikovat zdroje revoluční aktivity a současně zdůrazňuje její spontánnost a nekontrolovatelnost: „Revoluce / je zakručením hladových břich lidí, / ne plodem lebek.“²¹ U J. S. Machara se subjektem dějin jedině stává „Hrdina ulice“ (název závěrečné básně sbírky *Oni*, 6. sv., 1921), a to svou účastí ve Velké francouzské revoluci. Ovšem i v tomto případě autor zdůrazňuje spíše moment společenského násilí páchaný na těchto „hrdinech“ než roli, kterou tito bezejmenní revolucionáři v ostrém třídním konfliktu sehráli: „S puškami vyšli, děla postavili / a, bédný hrdino, za malou chvíli / si skartáčovali tě s ulice!“²² Jednou z osobností, která měla nemalý podíl na brutálním potlačení této revoluce, byl Napoleon, oslavený hned v následujícím sedmém svazku cyklu *Svědomím věků*.

Např. v Heydukově sbírce epických básní *Bohatýři* (1894) jsou válečné události také vyličený s přemírou surového násilí a mordování, ale vlastenecké zaměření sbírky, ústící v oslavu hrdinských skutků Čechů, válku a vraždění přece jen zdůvodní. J. S. Machar oprávněně odvrhl Heydukovo staromilské patriarchální vlastenectví a jeho romantické propriety i měšťácký sentiment a na českou skutečnost se díval nesrovnatelně jasněji-vějšima očima. Válku však nedokáže interpretovat v konkrétních historických souvislostech; chápe ji subjektivně a abstraktně — válka je mu přirozeným nástrojem, jímž silný jednotlivec prosazuje svou vůli. Dějiny lidstva se v tomto pojetí jeví jako dějiny silných osobností a jejich násilných činů.

První světová, imperialistická válka příliš nezměnila názory J. S. Machara. Jeho individualismus a kult silných osobností nezpochybnilo ani masové válečné vraždění, ani kolektivismus dvacátých let. Také v poválečných sbírkách cyklu *Svědomím věků* (*Krůčky dějin*, 8. sv., *Kam to spěje?*, 9. sv., obě psány v letech 1917—1926) autor většinou válečné básnění pouze kronikářsky popisuje, obhajuje svou individualistickou koncepci pojmovnosti, vyjadřuje svou zálibu ve vojáctví a zdůrazňuje nutnost slépé poslušnosti a kázně. Nacházíme zde obdobnou situaci jako ve sbírce V zá-

¹⁹ Srov. Soldan, F.: *J. S. Machar*. Praha, Melantrich 1974, s. 92.

²⁰ Machar, J. S.: *Roky za století I*. Oni. *Svědomím věků*, sv. 6. Praha, Šolc a Šimáček 1921, s. 152.

²¹ Tamtéž, s. 138—139.

²² Tamtéž, s. 213.

ři helénského slunce (1. sv., 1906), kde jsou slabí jedinci po narození zabíjeni (báseň Orlové), kde se matky radují ze smrti svých dětí, protože padly za vlast (báseň Posel), kde dramatik Aischylos označuje za svůj největší čin účast v bitvě u Marathónu a kde otcové odsuzují na smrt své provinilé syny, aby neztratila „otčina svou kázeň starodávnou“ (báseň T. Manlius).²³

Vojácky popisný přístup k válce a násilí a kladný vztah k armádě a vojenskému drilu prokázal J. S. Machar v praxi — 18. srpna 1919 skládá do rukou prezidenta nové Československé republiky slib jako nastupující generální inspektor a šest následujících let se horlivě účastní — pod velením francouzských generálů — budování československé armády. J. S. Machar se plně ztotožňuje s názorem, který na jeho osobu vyslovil I. K. Pravda pod pseudonymem v *Tribuně* 31. srpna 1919: „Ptáte se mne, je-li to znákem reformace politické, že básník jmenován byl generálním inspektorem vojska. Na to odpovídám velice prostě: Machar byl celý svůj život generálním inspektorem české bojovnosti.“²⁴

V cyklu *Svědomím věků* se J. S. Machar — stejně jako jeho poetický antipód J. Vrchlický ve *Zlomcích* epopeje, které představují první český pokus o básnický výklad lidských dějin — nejednou utápí v rozsáhlém materiálu a cizorodých látkách, často se nechává těmito látkami vést, podřizuje se tradičním představám o jednotlivých historických událostech. Přes nesrovnalosti a názorové rozpory v jednotlivých básních cyklu však J. S. Machar vytváří mnohem vyhraněnější koncepci dějin než J. Vrchlický.²⁵ Dokázal se odlišit jak od historické koncepce F. Palackého, tak i V. Huga, jehož *Legendou věků* (*La Légende des siècles*, 1859—1883, pět knih) se inspiroval.

Zatímco V. Hugo chápal dějiny jako postupné sebezdokonalování lidstva, od slepého barbarství až k civilizaci, která moudře využívá plody lidského umu — vědu a techniku, u J. S. Machara je tomu právě naopak. J. S. Machar spatřuje společenský ideál i ideál lidství v antickém řeckém a římském světě, kdežto následující vývoj, počínaje křesťanstvím, považuje za úpadek. Jed z *Judey* (2. sv., 1906), směřující ke katastrofě.

Názorová neujasněnost a životní skepse provázely celé literární dílo J. S. Machara, těmito rysy je určeno také jeho stanovisko k revoluci, kterou nadšeně oslavila pokroková česká literatura dvacátých let. Výjimečné analytické schopnosti mu nedovolily pozitivně řešit ani problém dějin, ani vztah individua k dějinám. Jediný pevný bod, jenž objevuje, je silná, aktivní osobnost. Individualismus, který vedl J. S. Machara v osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století ke vzpouře proti společnosti a který stál v základě jeho pesimistického pojetí dějin, jej po válce zavedl do armády a způsobil také, že se rozešel s vládnoucím hradním křídlem i se svým osobním přítelem T. G. Masarykem a že v třicátých

²³ Machar, J. S.: *V záři helénského slunce*. *Svědomím věků*, sv. 1. Praha, F. Šimáček 1919, s. 125.

²⁴ Srov. Machar, J. S.: *Pět roků v kasárnách*. *Macharovy spisy*, sv. 45. Praha, Aventinum 1927, s. 129.

²⁵ J. S. Machar hodnotí J. Vrchlického jako „básníka, jenž měl pro každého něco a pro všechny nic“ (*Českým životem. Procházky a pozorování*. Praha, G. Dubský 1920, s. 166).

letech se dostal do blízkosti krajně pravicových a fašistických politických sil první republiky. Tragédií básníka bylo, že celý život setrval tvrdšíjně na svých výchozích názorových pozicích, že učinil mírou všech věcí abstraktní, silné individuum a z těchto pozic hodnotil minulost i bouřlivě se vyvíjející současnost. J. S. Machar — na rozdíl od svého generačního druhu A. Sovy, který dokázal procítit a vyjádřit historii své doby — nenáviděl vždy více, než trpěl. „A to mu právě překáželo“, řečeno slovy J. Fučíka, „v pochopení velikosti člověka a jeho úkolů a nedovolilo mu růst a vykročit z kruhu pouhé kritiky.“²⁶

MACHARS PHILOSOPHIE DER GESCHICHTE IN SEINEM ZYKLUS „SVĚDOMÍM VĚKŮ“

Machars gegen Spießbürgertum und Nationalismus gerichteter Individualismus, der eine positive Rolle in seiner dichterischen Frühchöpfung gespielt hatte, schien noch beim Antritt der anarchistisch-orientierten Generation der Rebellen initiativ zu sein. In der folgenden Zeit verlor er jedoch allmählich diese Fähigkeit in Hinsicht auf die Änderungen, die gerade in der gesellschaftlichen Realität vor sich gingen. Eine gewisse Lebensskepsis begleitete das ganze literarische Werk von J. S. Machar. Seine außergewöhnlichen analytischen Fähigkeiten erlaubten ihm weder die Fragen der Geschichte noch die Beziehung des Individuums zur Geschichte zu lösen. Der einzige feste Punkt, den er entdeckte, war eine starke, aktive Persönlichkeit. Die Tragödie des Dichters J. S. Machar war, daß er sein ganzes Leben auf seinen Ausgangsansichten beharrte, daß er ein abstraktes, starkes Individuum zum Maß aller Sachen machte und von dieser Stellung die Vergangenheit sowie auch die sich stürmisch entwickelnde Gegenwart beurteilte.

²⁶ Fučík, J.: *Milujeme svůj národ*. Dílo J. Fučíka, sv. 3, Praha, Svoboda 1949, s. 145.